

◆ ТОЧКА ЗОРУ

КУЛЬТУРА, ТРАДИЦІЇ МАЮТЬ ВИЖИТИ, УСІМ ТРАГЕДІЯМ НАЗЛО

Про головну тему історико-культурологічних досліджень
у Чорнобильській зоні

Оскільки Чорнобильська катастрофа й зумовлене нею виселення за межі 30-кілометрової зони 76 сіл наклали екстраординарні умови на вивчення етнографії та ін. цього краю, то постала потреба й особливостей самих досліджень. Їх формально-змістовні прояви досить очевидні: необхідність врахування радіаційного забруднення, прогресуюча руйнація кинутих сіл, обмеженість інформації з боку місцевих жителів. Що ж до змістово-суттєвих, тобто концептуальних проявів вивчення культури, етнографії, історії зони відчуження, то тут вбачаються такі особливості: раптовість і майже повне припинення життя населених пунктів; обмежена заміна місцевого населення приїжджим; відповідна зміна історико-культурного, а значною мірою й етно-екологічного середовища.

Постає проблема: яка тема досліджень має стати провідною за цих екстраординарних умов?

Безумовно, слід вивчати етнографічні аспекти кинутих сіл Чорнобильської зони відчуження. Проте більш вагомі й різнобічні факти для такого вивчення Полісся представлено в селах за межами ЧЗВ. А вона надає унікальний фактаж щодо дослідження загибелі народної традиції. Отже, головну тему історико-культурологічного дослідження ЧЗВ можна визначити так: «Техногенно-тоталітарний лад та традиційна культура», або більш конкретно й загострено: «Чорнобильська катастрофа як показник безперспективності радянської культури». Очевидно, що останнє формулювання більш придатне для початку роботи в напрямку першого формулювання. Оцей початок ми й розглянемо.

Вихідні дані та завершення теми досить-таки очевидні: була традиційна селянська культура на Чорнобильщині, а катастрофа на ЧАЕС від 26. 04. 1986-го цю традицію увірвала. До цього необхідно врахувати й таке: витоки зазначеної культури сягають у Полісся принаймні з часів проникнення сюди індоєвропейських племен (з IV—III тис. до н. е.), а остаточне оформлення її традицій — XVIII—XIX століття; культуротворчий процес (у найширших, тобто і в привнесених, і в негативних його проявах) не припинився в ЧЗВ і після значних змін місцевого населення тимчасовим контингентом, а продовжує жевртити й нині.

Постають питання: розквітала чи занепадала традиційна культура за радянських часів і як оцінювати її рух у тому або протилежному напрямках? Чи стала Чорнобильська катастрофа лише трагічним випадком чи логічним завершенням «радянських звершень»?

Добре відомо, що радянська (марксистсько-ленінсько-сталінська, загалом істматівська) ідеологія розцінювала занепад селянських традицій як позитивне явище, що сприяє прогресові й ним же зумовлюється. Розуміючи, що «пережити й забобони дрібнобуржуазної стихії» лежать у засадах національної культури, ця ідеологія свідомо провокувала винищення цих етнокультурних засад, оскільки була спрямована на «пролетарський інтернаціоналізм з його всесвітньою культурою». Можна дискутувати з приводу таких установок, але політекономія, а за нею культурологія світу й до Маркса, й після нього стоять на одному:

селянська праця й відповідний світогляд залишаються (також і на ці наступні віки, що піддаються науковому прогнозуванню) «повітрям земної цивілізації». без якого вона існувати не може. А чим же, як не послідовним знищенням цього повітря на території СРСР стала практика колективізації, згодом — укрупнення сіл, різнобічні утиски; для Полісся — ще й гідротехнічні новобудови та будівництво ЧАЕС без належного врахування не те що традицій і потреб населення, а й сколого-господарчих особливостей краю.

Такі настанови та дії радянської влади, без сумніву, стимулювали згасання традицій. Цей аспект легко піддається історико-етнографічному вивченню за відомими науковими методиками. Поліпшували чи погіршували заходи радянської влади долю поліщуків? Питання спірне й потребує уважного розгляду — співставлення специфіки цих заходів з закордонними процесами в подібних умовах, об'єктивних фактів з суб'єктивними оцінками. Прикладом такого розгляду має бути стан взаємозв'язків суспільства й особистості з природою і Всесвітом, його рух у напрямку гармонії чи дисгармонії, тобто щастя чи знедолення. Вже зараз можна вказати кілька промовистих явищ або індикаторів, що вказують напрямку розробки невідомої досі методики наукового дослідження духовного стану корінного селянства, основи нації. Так, якщо в потаємних місцях старообрядського скита с. Замощія Чорнобильського району разом зі священними стародруками знайдено радянські не книги, а квитанції за виплату боргів тощо — то це безперечно свідчення про жах хранителів народної ідеології перед грізною владою. Помічено також (Замощія, Глинка, Іловниця, інші), що чим убогіша оселя, тим більше їй дбайливіше збережено в ній подібних квитанцій. Отже, й для трудового селянства радянська влада медом не стала, а ступінь її гіркоти, як бачимо, піддається науковому статистико-комбінаторному опрацюванню...

Безперечно й надзвичайно виразні факти занепаду радянської влади, комуністичної ідеології й істматівського вчення сконцентровано в казармах та ленінських кімнатах солдат-ліквідаторів, які займали, здебільшого, кинуті школи, клуби, контори (Замощія, Розсоха, Крива Гора та ін.). Сплондровані прапори та книжки, безсоромні написи, збезцещені портрети вождів й урядовців (Іловниця, Красно) — усе це теж піддається науковій фіксації, обробці та висновкам. Фактичний матеріал такого роду надзвичайно важливий — попри свої гидотні прояви й можливість використання в політичних спекуляціях. Етнографічні дослідження мають поступитись тут психологічним, а історичні — політологічним.

Слід також накопичити дані, поки живі свідки подій у нинішній ЧЗВ на протязі 10 — 80-х років XX століття, про відношення селянства та ін. до радянської влади та до зникаючого традиційного ладу. Зрозуміло, що тут на дослідників чекають значні прояви суб'єктивізму, проте можна визначити ситуації,

(Закінчення на 4 стор.)

КУЛЬТУРА, ТРАДИЦІЇ МАЮТЬ ВИЖИТИ. УСІМ ТРАГЕДІЯМ НАЗЛО

Про головну тему історико-культурологічних досліджень
у Чорнобильській зоні

(Закінчення. Початок на 2 стор.).

коли такі прояви корелюються з конкретними обставинами й піддаються взаємоперевірці. Так, старі мешканці-поверненці сіл Андріївка й Терехи вдячні міліцейським постам за постійну побутову допомогу, але свідчать також про участь міліції в мародерстві після відселення жителів у травні 1986 року... Масові опити доцільно провадити у поминальні дні, коли на кинуті кладовища з'їжджаються групи споріднено настроєних людей-односельців та ще й у стані емоційної напруги й відвертості. Ситуації трапляються тут дуже напружені й потребують від науковців значної обережності, розуміння і такту. Так, при роботі 7 травня 1995 року в с. Крива Гора учасниками нашої історико-культурологічної експедиції довелось опитувати завезених сюди на кілька годин колишніх жителів, які не були тут по 5 — 9 років. На кладовищі їх чекали розриті могили пращурів, а в селі — розграбовані мародерами хати...

Подібні до вищеописаної ситуації потребують не тільки наукових, але й художніх фіксацій, осмислень, узагальнень. Художнім — слід подеколи надавати значну перевагу з оглядом на їх більшу відповідність до притаманного селянству образно-інтуїтивного (а не логіко-аналітичного, притаманного науці й міському) світосприймання, а отже на їх більшу можливість проникнення в суть явищ. До того ж митець — письменник, художник, фотограф чи оператор мистецької кваліфікації — має значно більше, ніж науковець можливості відобразити явища, як факти культури, прогнозувати й формувати через них суспільні світогляди. Промовистий випадок зіткнення наукового й художнього підходів щодо фіксації, осмислення та ін. Чорнобильської трагедії трапився того ж 07. 05. 1995 у с. Крива Гора.

Після відеозйомок на кладовищі залишилось обмаль плівки, й етнограф та письменник почали, як кажуть, тягти оператора на дві сторони: перший прагнув зняти розповідь селян про місцеві назви господарчо побутового реманенту, а другий — голосіння господарів сплюндрованих, знищених родинних юсель. Так хто з оцих двох тут правіший?..

Юрій ШИЛОВ,
академік РАЦ, член СПУ, керівник
Чорнобильської історико-культурологічної експедиції Мінчорнобиля та
Інституту народознавства НАН України.